

GAZİANTEPLİ BOSTANOĞLU ŞİH MEHMET MECMUASI

Halil ÇELTİK*

Özet

Bu çalışmamızda, Gaziantep'li bir ayakkabıcı esnafı olan Mehmet Bostan'ın hazırladığı mecmua üzerinde duracağız. Mecmualar hakkında kısa bir girişten sonra Mehmet Bostancı'nın hayatı ve hazırladığı mecmuaya değinip mecmuadaki şiirlerden örnekler vereceğiz.

Giriş: Mecmua

"Mecmua", bir kişinin herhangi bir amaçla topladığı şiir ve nesir parçalarını bir deftere yazması sonucunda ortaya çıkar ve onu düzenleyen edebî zevkini, estetik anlayışını ortaya koyar¹.

Mecmualarda şiirler, menakıb-nâmeler, atasözleri, fevâid dediğimiz çeşitli pratik bilgileri içeren yazılar, fal-nâmeler, rüya tabirleri, mektup vb. birçok türden esere rastlanır. Bunun yanında sadece bir kişinin eserlerinden seçmelerin yer aldığı mecmualar da bulunmaktadır.

Mecmualar bazı özelliklerine göre;

Nazire mecmuaları (mecmuatü'n-nezâir)²,

Şiir mecmuaları (mecmua-i eş'âr)

Aynı tür, şekil veya konudaki eserlerin toplandığı mecmualar,

Karışık mecmualar vb. şekilde tasnif edilmektedir.

Mecmuaların edebiyatımızda büyük bir önemi vardır. Divanı olmayan bir şairin şiirlerine mecmualarda rastlayabiliriz. Tezkirelerde adı geçen ve eseri elimizde mevcut olmayan ya da tezkirelere dahi giremeyip meçhul kalmış bir şairin şiirlerini mecmualarda görebiliriz. Şairin divanına almadığı veya divanını tertip ettikten sonra yazdığı şiirlerini yine mecmualarda bulabiliriz.

Mecmuadaki eserlere bakarak onun hazırlandığı devirdeki edebî zevki belirleyebiliriz. Belirli bir dönemde hazırlanan mecmualarda hangi şairler, hangi şairlerin hangi şiirleri çok yer alıyor; o devirde ne tür eserler çok sevilip okunuyor, bunları tespit ederek o devrin edebî zevkini, sanat anlayışlarını ortaya koyabiliriz. Hangi şairin hangi devirde ne kadar beğenildiğini saptayabiliriz. Bu incelemeleri her yüzyıl için yaparak

* Gazi Ü. Gazi Eğitim Fakültesi (<http://w3.gazi.edu.tr/web/hceltik>)

¹ Mecmua ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Elçin 1986: 5-6; Kut 1986: 170-173.

² İki nazire mecmuası için bkz. Ömer bin Mezid 1982; Köksal 2001.

edebiyat zevkinin başlangıçtan günümüze kadar olan seyrini ortaya koyabiliriz³. Bu konuda merhum Ali Nihad Tarlan şunları söyler:

"Edebiyat tarihi, her şeyden evvel edebî mahsullerin tarihidir. Herhangi bir asrın edebî hüviyetini lâıykıyla kavramak için yalnız birinci derecede gelen şairlerin eserlerini görmek kâfi değildir. O devrin antolojileri demek olan mecmualara müracaat şarttır. Mecmualardaki eserler, bize devrin umumî edebî zevkini verir, devrin edebî zeminini gösterir. Orada birinci derecede şairlerin yanında bazen adı sanı bilinmeyen sanatkârlara rastlanır... Devrin ma'şerî zevkini temsil eden onlardır. Onların eserlerini gördükten sonradır ki büyük şairlerin hakikî tefevvuk (üstün olma, yükselme) sebepleri anlaşılır..."⁴

Kütüphanelerimizde yüzlerce, binlerce cönk ve mecmua incelenmeyi beklemektedir. Bu mecmualardan bir tanesi de, aşağıda bahsedeceğimiz Mehmet Bostancı'ya aittir.

Burada, söz konusu mecmuaya geçmeden önce, mecmuanın sahibi hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

Bostanoğlu Şih Mehmet

Bostanoğlu Şih Mehmet⁵, üzerinde çalıştığımız mecmuayı derleyen kişidir. Asıl adı Mehmet olup Şih Mehmet lâkabıyla anılmaktadır. Mecmuanın sahibi, Bostanoğlu veya Bostanoğlu Şih Mehmet diye tanınmaktadır. Soyadı kanunundan sonra Bostan soyadını almışsa da ailenin soyadı, daha sonra yanlış yazılmış olup bugün Bostancı şeklinde devam etmektedir.

1918'de Gaziantep'te doğan Mehmet Bostancı, Gaziantep pazarında bezzâzlık (kumaş tüccarlığı, manifaturacılık) yaparak geçimini sağlayan Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. Annesi ise Hacı Münevver Hanım'dır.

Mehmet Bey, mahalle mektebi diyebileceğimiz bir okulda, kısa bir süre eğitim gördü. 1928 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmişti. Yeni harfleri öğrenmeyen Mehmet Beyin, bu sırada on yaşında olduğuna göre, önemli bir eğitim aldığı söyleyemeyiz. Yazısı okunaklı olmakla birlikte pek çok imlâ hataları vardır. Babası çok istemesine rağmen oğlunu okutamamıştır.

Mehmet Bey'in hayatı yokluk ve sıkıntılarla geçmiştir. Bu sebeple ilme çok meraklı olduğu hâlde okuyamamıştır. Kendisi sekiz kardeştir. Bir kardeşi 18-19 yaşlarında, diğerleri ise çok küçük yaşlarda veremden ölür. Babasının da erken ölümü sebebiyle çalışıp para kazanmak zorunda kalır.

Mehmet Bostancı, I. Dünya Savaşı'nda kolundan yaralandığı için Çolak Şerif lâkabıyla tanınan Şerif Efendi'nin kızı Nâime Hanım ile evlenmiştir.

Gaziantep'te Ayşebacı Cami'inin karşısındaki Çolak Şerif çıkmazında evleri vardı. Merkezî bir yerde bulunan ev, bugünkü Gaziler Caddesi üzerinde, Hüseyin Paşa

³ Mecmuaların önemi ve onlardan faydalanma hususunda bkz. Aydemir 2001a: 147-156; Aydemir 2001b: 731-744/27-40; Aydemir 2006.

⁴ Tarlan 1948: III.

⁵ Mecmuanın sahibi Bostanoğlu Şih Mehmet ile ilgili bilgileri; oğlu, emekli sosyal bilgiler öğretmeni Sayın Haydar Bostancı Bey'den aldık. Kendisi babasının vefatında beş yaşında olduğu için çevresinden duyduğu bilgileri aktarmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

Hamamı'nın bitişiğindedi. Evlerinin altında küçük bir dükkânları vardı. Mehmet Bey bu dükkânda sandalcılık (ayakkabıcılık) yaparak geçimini temine çalıştı.

Mehmet Bostancı, askerliğini üç yıl boyunca ağır topçu çavuşu olarak Çanakkale'de yapmıştır. Askerlik haricinde Gaziantep dışına çıkmamış, bütün hayatını Gaziantep'te geçirmiş ve 1947'de burada vefat etmiştir.

Kendisi Şih Mehmet lâkabıyla anılmakla beraber şih/şeyh değildir. Kadirî tarikatına karşı bir ilgisi olduğu, zaman zaman tarikatın âyinlerine katıldığı, eline maşasız olarak ateş aldığı söylenir. Fakat onun topladığı ve aşağıda değineceğimiz mecmuada Kadirîlikle ilgili bir şiir yoktur.

Ayakkabıcılıkla geçinen Mehmet Bey, babasının teşvikleri ve çevresindeki arkadaş grubunun etkisiyle şiire karşı bir ilgi duymuştur. Tanıdıkları vasıtasıyla Konya ve İstanbul gibi yerlerden çeşitli kitaplar getirtilip okuyarak edebî zevk ve kültürünü geliştirmiştir. Ancak bugün bu kitaplar mevcut olmadığı için ne tür kitaplara sahip olup neleri okuduğunu bilemiyoruz.

Mehmet Bey, Hacı Nasır Camii imamı Hafız Tevfik Efendi'nin yardımlarını görür, sesi güzel olduğu için onun gazelhanlığını yapar. Pek çok gazel ve kasideyi ezbere bilir, zamanın mevlitlerine katılıp gazeller okur.

Mehmet Bey'in çalıştığı dükkânın merkezî ve işlek bir yer olması nedeniyle çevrede çorapçı, manifaturacı gibi pek çok esnaf vardı. Bu esnaflar arasında sıkı bir ilişki vardı. Usta-çırak münasebetleri sağlam ve düzenliydi. Birbirlerine karşı saygı ve hürmette kusur yoktu.

Bu esnaflar bir nevi lonca teşkilâtı özelliği gösterirler. Bütün esnaflar yılda bir defa sahraya, kıra çıkarak piknik yaparlar. Burada yemekler pişirilip yenir, oyunlar oynanır, esnafların sorunları dile getirilir ve çözüm yolları aranır. Üretimin verimli ve kaliteli olması gibi konularla ilgili görüş dile getirilir. Ayrıca bu toplantılarda türküler, şarkılar söylenip gazeller okunur. Mehmet Bey de bu meclislere bir grup arkadaşıyla gazelhan olarak katılır. Sesinin güzelliği sebebiyle gazellerin çoğunu kendisi okur, güzel sesiyle dinleyenleri coşturmuş. Genellikle bu şiirleri hüseyinî makamında ve herhangi bir çalgıya başvurmadan, ezberden okumuş.

İşte Mehmet Bey, bu tür meclislerde okuduğu şiirleri, bir mecmuada toplamıştır.

Bostanoğlu Şih Mehmet'in Mecmuası

Mecmua, Mehmet Bey'in kendi el yazısıyla ve eski harflerle hafif sarı kâğıtlı, karton kapaklı, orta boy bir deftere, siyah kurşun kalemle yazdığı şiirlerden meydana gelmiştir. Mecmua, toplam 22 varaktır. Mecmuanın üzerinde, mecmuanın yazılış sebebi veya yazıldığı tarih gibi herhangi bir kayıt yoktur.

Mecmuanın yazımında herhangi bir tertip düşünülmemiş, muhtelif şairlere ait şiirler karışık olarak yazılmıştır. Bazı sayfalar tek, bazı sayfalar ise çift sütun hâlinde düzenlenmiştir.

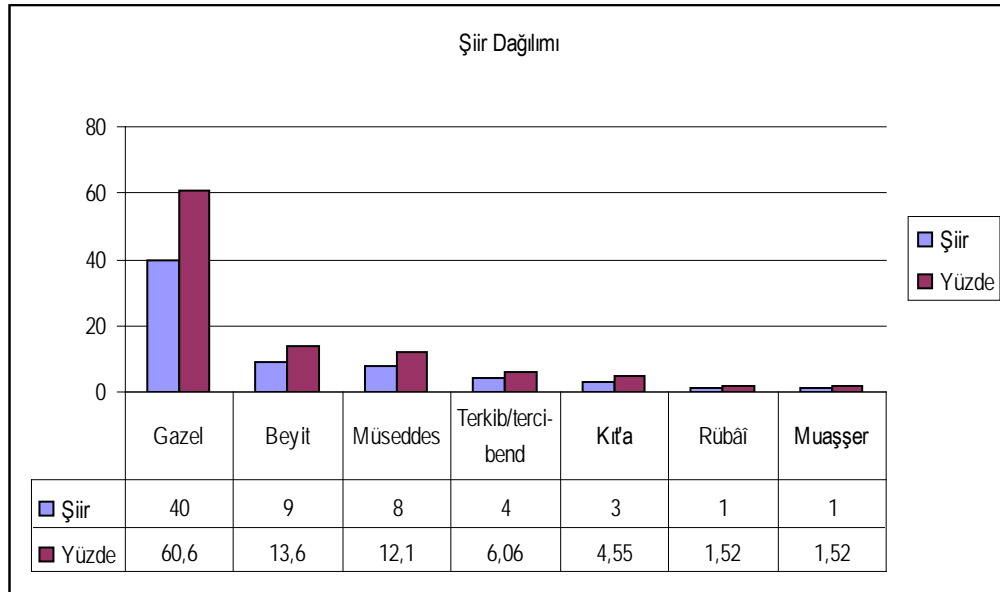
Mecmuada toplam 40 şairin 64 şiirine yer verilmiştir. Ayrıca mahlası bulunmayan iki şiir daha vardır. Mecmuadaki şair ve şiirlerin dağılımı şu şekildedir:

Şairler	Şair / Şiir Sayısı	Şiir Sayısı
Ziyâ Paşa	1 x 14	14
Aydî	1 x 3	3
Aşkî, Fuzûlî, Hilmî, Himmetî, Kâzım Paşa, Kul Nesimî, Nevres, Şâkir	8 x 2	16
Şairi Belirtilmeyen	2 x 1	2
Ârif, Derviş, Emrah, Ender, Es'ad[Şeyh Gâlib], Fehîm, Hasırcızâde Hâfız, Hıfzî, Hikmet, Kalender, Kul Nesimî, La'î, Lebîb Efendi, Mahremî, Mebnî, Muallim Nâcî, Nâmîk Kemâl, Nazîf, Nedîm, Nesimî?, Nigâhî, Rızâ Neccarzâde, Rûhî-i Bağdâdî?, Sâ'ib, Selâmî, Seyyid Nesimî, Sürûrî, Şeyh Sâdık, Tûrâbî, Zekâ'î, Zihnî	31 x 1	31
		66

Bu tablodan anlaşılıyor ki mecmua sahibi ve çevresinde bulunanlar daha çok Ziyâ Paşa ile Gaziantep'li bir şair olan Aydî Baba'yı sevip okumaktadır. Bunların dışında birer şiirle mecmuada yer alan 31 şair vardır. Bu şairlerden Aşkî (ö. 1860-1870?), Aydî (1812-1865), Enderî (1855-1936), Hasırcızâde Hâfız (1804-1884) ve Zihnî Baba(1834-1891)'nın Gaziantep'li olduklarını biliyoruz. Buna göre, mecmuadaki Gaziantep'li şair oranı %12,5'tir.

Mecmuada yer alan şiirleri nazım şekline göre gruplandırdığımızda da şu tablo ortaya çıkıyor:

Nazım Şekli	Adet	Yüzde
Gazel	40	60,6
Beyit/Müfret	9	13,6
Müseddes	8	12,1
Terkib/terci-bend	4	6,06
Kıt'a	3	4,55
Rübâî	1	1,52
Muaşşer	1	1,52

Bu grafikten de anlaşılacağı gibi mecmuada daha çok divan edebiyatının temel nazım şekillerinden birisi olan gazel yer almaktadır. Gazelden sonra ise müstakil beyitler

ile müseddesler gelmektedir. Bu müseddeslerin hepsi de "müseddes-i mütekerrir"dir. Bu onun mevlitlerde gazelhan olarak bulunmasından ileri gelen bir durumdur. Müseddesler, her bendin sonunda bulunan nakarat bölümlerinden dolayı, mevlit ve benzeri toplantılarda okunmaya çok uygundur. Bu nedenle bunların daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. O hâlde mecmua sahibi ve onun bu şiirleri okuduğu meclislerde bulunanlar, daha çok, nakaratlı olan bu tür şiirleri sevip okumuşlardır, diyebiliriz.

Mecmuada yer alan şiirleri konu bakımından değerlendirdiğimizde ise şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır:

Konu	Adet	Yüzde
Hz. Peygamber	3	%4.5
Hz. Hüseyin	6	%9.1
Hz. Ali	12	%18.2
Muharrem/Kerbelâ	17	%25.8
Diğer	28	%42.4

Tablodan anlaşılacağı üzere mecmuada yer alan şiirlerin başlıca beş konusu vardır. Bunlardan bir kısmında, şu örnekteki gibi, Hz. Ali methedilir:

Şîr-i Yezdân tîğ-i meslûl-i mücellâdır Alî
Pîşvâ-yı evliyâ mahbûb-ı Mevlâ'dır Alî
Fehîm

Hz. Hüseyin methiyeleri ve onun Kerbelâ'da şehit edilmesiyle ilgili mersiyeler vardır:

Kerbelâ meydânının sâhib-kırânıdır Hüseyin
Ümmet-i merhûmenin kehfü'l-emânıdır Hüseyin
Eşref

Pertev-i nûr-ı ilâhîdir cemâlin yâ Hüseyin
Cennetü'l-Firdevs-i a'lâdır visâlin yâ Hüseyin
Mebnî

Bazı şiirlerde, Hz. Hüseyin'in Muharrem ayında şehit edildiğinden bahsedilir; onu sevenlerin bu ayda ağlaması istenir⁶:

Muharrem mâh-ı mâtemdir gel ey dil eyle efgânı
Cihâna eşk-i çeşminden revân et seyl-i tûfânı
Hasırcızâde Hâfız

Şiirlerden üç tanesi Hz. Muhammed'den şefaât dilemek amacıyla yazılmıştır.

⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi ve örnekler için bkz: Çağlayan 1997; Kaya 2005: 501-519.

Belâ-yı mâsivâyâ mübtelâyım yâ Resûlallâh
Zebûn-ı pençe-i nefis ü hevâyım yâ Resûlallâh
Ziya Paşa

Geriyeye kalan şiirler ise Őu beyitlerdeki gibi tasavvufî veya çeşitli konulardadır:

Hayât-ı câvidâmı Şeyh-i kâmilden suâl ettim
Ölümünden evvel ölmektir deyincede intikâl ettim
Şeyh Sâdık

Zâhidin gönlünde cennet âŐıkın dîdâr-ı yâr
Her kişinin lâ-cerem başında bir sevdâsı var
La'lî

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâŐâneler gördüm
DolaŐtım mülk-i İslâm'ı bütün vîrâneler gördüm
Ziya Paşa

Bu Mecmuanın Önemi

Mecmuada yer alan şiirlerin dili oldukça sadedir. İçlerinde Arapça, Farsça anlaşılması zor kelime ve terkipler çok değildir. Bu nedenle Mehmet Bey onları beğenip kolaylıkla ezberlemiştir. O, bu şiirleri ezberlemekle kalmamış, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gazelhan olarak katıldığı mevlitlerde, esnaf arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde onlara okumuştur. Bu nedenle buradaki şiirler sadece onun değil, çevresindeki kişilerin de beğenip sevdikleri şiirler olmalıdır.

Gaziantep'te bu tür şiirleri beğenip okuyan, dinleyen, bu tür şiirler çerçevesinde gelişmiş edebî zevki olan bir halk tabakası teşekkül etmişti. Asırların birikimiyle her geçen gün biraz daha işlenerek, gelişerek "büyük şehirlerde yoğunluk kazanan sanat faaliyetleri, suya atılan taşın dalgaları gibi halka halka genişleyerek"⁷ Gaziantep gibi İstanbul'dan uzak şehirlere de ulaşmış ve burada halkın kültür dokusuna nüfuz ederek belirli bir edebiyat ve kültür birikim ve zevki meydana getirmiştir. Öyle ki bu kültür birikimi, burada AŞkî, Aydî, Enderî, Hasırcızâde Hafız ve Zihnî Baba gibi büyük şairler yetiştirmiştir. Bunun sonucunda, bahsettiğimiz mecmua gibi eserler de ortaya çıkmıştır. Bu mecmua bunlardan sadece birisidir.

Burada söz konusu ettiğimiz mecmuada belki bilinmeyen çok önemli şiirler yer almıyor olabilir. Ama böyle bir mecmuanın varlığı, Gaziantep'te bir zamanlar çok canlı bir edebî kültür atmosferinin bulunduğunu ortaya koymasından dolayı oldukça önemlidir.

Bu ve buna benzer mecmualar bize gösteriyor ki *klâsik kültür, divan şiiri, halka intikal ederek halk tarafından beğenilip benimsenmiş, ilgi duyulmuş, halkın kültür*

⁷ Kurnaz 1990: 47.

dokusunda yer ederek halka mal olmuş bir edebiyattır. Öyle ki bu zevk ve kültür birikimi burada mahallî şairler bile yetiştirmiştir. Hatta okuma yazma bilmeyen ama divan sahibi olan ümmî şairlerin varlığı hatırlanınca⁸, Gaziantep'te böyle bir kültür atmosferinin oluşması, divan şiirinin meclislerde ezbere okunup zevk alınmasını ve Mehmet Bey gibi kimselerin yetişmesini açıklamak daha kolay olmalıdır.

Hemen şunu da belirtelim ki burada, bu mecmua gibi başka mecmualar, başka şiir defterleri de hazırlanmış olmalıdır. Bu tür mecmualar incelenmek suretiyle klâsik edebiyatın halka nasıl ve ne kadar intikal ettiğinin tespit edilmesine ihtiyaç vardır.

Mecmuadaki Şiirlerden Örnekler

1. Tûrâbî / Gazel

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün

- 1 Selâmet kûşesin tutsam bu bir şaşkın gedâ derler
Kemâl-i rütbe kesb etsem aceb tarz-ı edâ derler
- 2 Halâyıktan berî uzlet makâmı ihtiyâr etsem
Bakin sâlûsa hizmet kaçkını değnek revâ derler
- 3 Otursam ârifâne söylesem mîr-i kelâm olsam
Kamu halkı usandırdı yalancı dâimâ derler
- 4 Eđer sâkit olup bir kimseye sohbet demez isem
Tekebbür kendini almış derûnu pür-riyâ derler
- 5 Sîm ü zer cem'ine düşsem bu derler ehl-i dünyâdır
Bu dervîş olmamış hâlâ işi bâd-ı hevâ derler
- 6 Fakîr-i bî-nevâlıkla geçirsem ömrümü dâim
Hayırsız başına imdâdı yok lâyıık sezâ derler
- 7 *Tûrâbî* âleme kendin beğendirmek ne mümkündür
Cehâletten berî ol kim buna âlem-fenâ dirlir

2. Nesîmî / Gazel

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

- 1 Âsumân donandı atlas giydi dîbâlar gibi
Yer yüzü şâh aşkına bezendi kemhâlar gibi
- 2 Haydar'ın evlâdını şol cân u dilden medh iden
Gönlü doldu nûr ile mevc urdu deryâlar gibi
- 3 Kim ki evlâd-ı Resûlü cân u dilden sevmedi
Zerrece yoktur îmânı dîni tersâlar gibi
- 4 Mustafâ'yı Murtaza'yı nûr-ı vâhid bilmeyen
Gönlü gözü kördür onun kalbi a'mâlar gibi
- 5 Ey *Nesîmî* bir gönülde hubb-ı Haydar olmasa

⁸ Kurnaz-Tatçı 2001.

Onda çanlar çalınır gûyâ kilisâlar gibi

3. Sâib / Gazel

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün

- 1 Hilâlin üzre eğdir tâcını şâhâne mâhâne
O bir çifte kılıçtır çal onu İrân'e mîrâne
- 2 İzârında siyeh kâkül yed-i beyzâ-yı ejderdir
Tılısm-ı genc-i hüsnün arz kıl yârâne mârâne
- 3 Birer ceyš-i Habeş'dir hâl-i Hindû-yı harâmîler
Boğazdan çıktı at saldı hemân gerdâne merdâne
- 4 Süleymân şâh-ı hüsnünde cemâlin üzre ticâne
Hatun leşker çekip çıktı yine zûrâne mûrâne
- 5 O şûhun vasf-ı hüsnünde gazel tanzîr edip *Sâib*
Hemân başın açıp girdi gönül şeydâne meydâne

Bibliyografya

- AKSOY, Ömer Asım (1937): *Aydî Divanı*, Gaziantep; 2bs., Ankara 1954.
- AYDEMİR, Yaşar (2001a): "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilig*, 19 (Güz).
- AYDEMİR, Yaşar (2001b): "Şiir Mecmuaları ve Şairin Edebî Kişiliğinin Tespitinde Mecmuaların Rolü", *Türk Kültürü*, 464 (Aralık).
- AYDEMİR, Yaşar (2006): "Şiir Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür-Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 10-12 Nisan 2006.
- BAŞÇILLAR, Seyfettin, *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*, Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını.
- BİLGİN, Orhan (1990): "Aşkî Mustafa Efendi ve Aşknâmesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin (1997): *Kerbelâ Mersiyeleri*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1986): "Cönkler ve Mecmualar Üzerine", *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara. *Gaziantep İl Yıllığı 1968*.
- GÖÇGÜN, Önder (1987): *Ziyâ Paşa*, İzmir.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemâl (1988), *Son Asır Türk Şairleri*, 4 Cilt, 3. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İPEKTEN, Halûk (1985): *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*, Ankara.
- KAYA, Bilge (2005): "Muharrem Ayı ve Kerbelâ Mersiyeleri", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 33 (Bahar), 501-519.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1968): *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Kilis Tarihi*, İstanbul.
- KÖKSAL, Fatih (2001): *Edirneli Nazmî; Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.
- KURNAZ, Cemâl (1990): *Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemler*, Ankara.
- KURNAZ, Cemâl-Mustafa TATCI (2001): *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- KUT, Günay (1986): "Mecmua", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986.
- Ömer bin Mezid (1982): *Mecmuatü'n-Nezâ'ir*, (Haz. Mustafa Canpolat), TDK Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1948): *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri: Rahmî ve Fevrî*, İstanbul.